

ДОВІРА ТА ТОЛЕРАНТНІСТЬ: АСПЕКТИ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті досліджено взаємозв'язок таких важливих соціальних детермінант, як довіра та толерантність, розглянуто їх схожі та відмінні риси в онтологічному та аксіологічному аспектах. Акцентовано увагу на виявленні умов виникнення довіри та толерантності, а також визначено їх роль та функціональне навантаження в умовах демократизації суспільства.

Динамічні зміни в сучасному соціополітичному бутті як локального, регіонального, так і глобального масштабів стимулюють пошук ефективних шляхів вирішення та попередження різного роду соціальних конфліктів, що вимагає посиленої уваги до таких категорій, як довіра та толерантність, в основі яких лежить прагнення до співробітництва, взаємодії, комунікації. ХХІ століття з його різноманітними проблемами універсального плану спонукає створення філософії толерантності, яка в сучасному світі отримує статус "найважливішої умови максимально демократичного розв'язання можливих суперечок", її розглядають не лише як підґрунтя примирення ворогуючих сторін у так званих локальних конфліктах, "до неї звертаються, закликаючи до суспільного миру, національної злагоди – у сенсі незастосування сили та насильства з боку панівних суспільних структур під час подолання внутрішніх конфліктних ситуацій" [1: 77].

Довіра та толерантність виступають важливими категоріями комунікативної філософії, спрямованої на формування дискурсивно-комунікативної етики та моралі інтерсуб'єктивності, практичне втілення яких спрямовує до створення в суспільстві та світовій спільноті культури довіри та культури толерантності. Як зазначає Ю. Габермас, учасники плідної комунікації виходять із того, "що їхні, відмінні між собою погляди, зумовлені обставинами їхнього життя, тут і тепер наближаються один до одного, відтак відмінні позиції наближаються до спільного тлумачення ситуації" [2: 311].

Рівень довіри та толерантності свідчить про готовність суспільства в цілому до формування стосунків відкритого типу та співробітництва на основі демократичних принципів. Толерантність і довіра розглядаються як система позитивних налаштувань людини щодо інших людей на основі певної сукупності особистісних та групових цінностей. Набір цих цінностей при толерантному відношенні визначає орієнтацію на позитивне сприйняття відмінностей інших. Необхідною умовою виникнення зазначених феноменів є досить високий рівень світоглядної, правової, політичної, релігійної культури.

Серед відомих дослідників проблеми довіри слід назвати Ф. Фукуяму, А. Селігмена, П. Штомпуку, Е. Гідденса, Е. Еріксона, М. Бубера, О. Больнова, Т. Скрипкіну, Д. Данкіна, В. Зінченка. Осмислення проблеми толерантності здійснюється в працях багатьох учених, зокрема, слід відзначити праці М. Вебера, Дж. Ролза, Ю. Габермаса, Х. Вайденфельда, В. Золотухіна, В. Шаповалова, В. Тишкова. Але аналіз саме співвідношення довіри та толерантності в соціально-філософському контексті є недостатнім. Тому **метою** нашого дослідження є виявлення специфіки функціонування довіри та толерантності як соціокультурних детермінант сучасного соціуму, окреслення їх відмінних та спільних рис, особливостей формування культури довіри та толерантності в демократичному суспільстві.

Зазвичай толерантність розуміють як сукупність ціннісних установок, що відображають певну міру позитивного ставлення до різноманітних відмінностей "іншого" (ним може бути як індивідуальний, так і колективний суб'єкт): відмінностей соціальних, національних, культурних, політичних, релігійних, етичних, світоглядних, статевих та ін. Толерантність передбачає визнання множинного, відмінного, інакшого. Слід відзначити важливий соціальний аспект толерантності – наявність "інокультурних" контактів, а також певне позитивно спрямоване відношення у формуванні міжкультурних стосунків, що передбачає, по-перше, позицію прийняття "іншого", та, по-друге, налаштування на встановлення соціальних контактів, взаємодію з ним. Саме у другому аспекті – побудови стосунків та їх подальшого розвитку – і починається взаємодія довіри та толерантності, де толерантність є початковим етапом розвитку довіри.

Толерантність (з лат. *tolerantia* – терпимість) – терпиме ставлення до інтересів та позицій інших за умови незгоди з ними. Толерантність також відображає здатність прийняти різноманітність життя, розуміння неостаточності та відносності істини в багатьох її проявах або визнання наявності інших горизонтів інтерпретацій та способів їх реалізацій. Толерантність – це "здатність людини вступати з іншою людиною в плідну комунікацію на основі поваги до її своєрідності та свободи" [3: 203]. Досить цікаву трактовку толерантності дає О. Гьоффе, надаючи толерантності здатності "позначати дієвість і гарантії свободи інших, точніше, повагу до іншого світогляду і способів поведінки", вважаючи, що її сильна форма як вільне визнання іншого, його іншості "в кінцевому підсумку ґрунтується на гідності й свободі кожної людської особистості. І толерантність, звичайно, полягає не тільки у відомій поблажливості щодо своєрідності й слабкостей ближніх" [4: 22]. На думку О. Гьоффе, толерантна людина "прагне до співіснування на основі рівноправ'я та взаєморозуміння, використовуючи здатність увійти в становище іншого, здатність серйозно сприйняти його й відкритися йому, досягнути й змінити себе завдяки новим ситуаціям і новій інформації" [4: 26]. Фактично, вчений говорить про появу відносин довіри як результату толерантності.

Отже, такого типу установки орієнтують людину на встановлення відносин взаємодії, розвиток позитивного діалогу, налаштованість на прийняття іншої людини з її власними поглядами, відкритість у стосунках, а також, що досить важливо, – правильне розуміння світоглядної позиції "іншого". Усе це створює умови для виникнення довіри, що передбачає відкриття людини "іншому", формування установки на те, що об'єкт довірчого відношення буде відповідати певним очікуванням, реалізує дії належної якості, відповідаючи вимогам результативності та передбачуваності, проявляючи взаємність та відповідальність. Довіра лежить в основі моральних принципів взаємодії, є базовою сутністю відчуття онтологічної безпеки. За визначенням Ф. Фукуями, довіра – це "виникаюче у членів співтовариства очікування того, що інші його члени будуть поводитися більш-менш передбачувано, чесно та з увагою до потреб оточуючих, у відповідності з деякими загальними нормами" [5: 52].

На нашу думку, не слід ототожнювати поняття "толорантності" та "довіри", хоча в деяких дослідженнях можна зустріти визначення толорантності як відкритості, довірливості, прийняття іншої людини, довіри до неї. Звичайно, ці поняття мають деякі спільні риси: налаштованість на встановлення позитивного діалогу, вони є по суті соціальними детермінантами

комунікації та взаємодії, необхідними умовами побудови стосунків на основі взаєморозуміння та співробітництва, особливо в царині соціокультурних та національних відносин.

В онтологічному плані вони відображають можливість "спів-буття" при наявному "само-бутті". Але, на відміну від толерантності, яка позначає неконфліктне прийняття "іншого" з його власною позицією, коли припускається, що інша думка також має право на існування (тобто акцент на тому, що поряд з моїм існує незалежне "само-буття" іншого), довіра передбачає відносини більш високого рівня – встановлення відносин взаємодії, коли "інший" відповідає певним очікуванням – є надійним, відповідальним, порядним (моє "само-буття" залежить від "само-буття" іншого).

Довіра має силу "само-творення" та "творення іншого": досить часто виражена довіра може спонукати людину бути кращою, відповідальнішою, відкрити в собі приховані можливості для того, щоб виправдати довіру. Відсутність толерантного ставлення може цілком бути причиною встановлення відносин недовіри, адже довіра передбачає відкритість людини іншому, якщо ж погляди іншого сприймаються як ворожі, неприйнятні, то довіра неможлива.

Для уточнення значень та більш чіткого розрізнення понять довіри та толерантності наведемо протилежні їм поняття: толерантність – ненависть, довіра – побоювання. З цих значень зрозуміло, що толерантність відображає прийняття несхожих із власними поглядів, визнання їх права на існування, а довіра орієнтує на створення відкритих стосунків, певним чином очікування бажаних результатів без достатніх гарантій. Толерантність відображає терпиме ставлення до поглядів інших, а довіра відображає впевненість у тому, що інший буде відповідати очікуваним характеристикам, що створить умови безпечної взаємодії.

Отже, толерантність передбачає відчуття терпимості, а довіра – відчуття безпеки. Толерантність відображає лише прийняття іншого, без обов'язкового прагнення до подальшого діалогу, а довіра завжди передбачає, хоча б і початкові, але відносини співробітництва. У процесі дослідження поняття толерантності не обійти поняття конфлікту. Толерантність виступає як хиткий місток між "війною та миром", як загальне спрямування на подолання конфліктної ситуації.

Важливою соціально-психологічною особливістю як довіри, так і толерантності є їх здатність виступати в якості тенденції, психологічної установки комунікативної компетенції, тобто за походженням установки внутрішньоособистісної, яка функціонує в міжособистісному та навколоособистісному просторі. Однією з важливих рис довіри та толерантності є динамічність як чітка здатність реагувати на змінені умови. У цьому контексті можемо говорити про рівень довіри та толерантності, балансування на межі "довіри – недовіри", "терпимості – нетерпимості".

Необхідно відзначити, що і довіра, і толерантність є дієвими чинниками соціального буття. Цінність толерантності – взаємодія в умовах суперечності, цінність довіри – відкритість людини світу у прагненні до вдосконалення як себе, так й інших, до створення безпечних умов існування. Тому довіра є однією зі складових соціального капіталу. Недоліком толерантності може бути байдужість, нігілізм, слабкість, конформізм, а недоліком довіри – довірливість, пасивність у досягненні мети, наївність.

Також прикметним є те, що і довіра, і толерантність є важливими імперативними демократичними цінностями. Толерантність при демократичному режимі виступає як соціальний інститут, як один з основних принципів демократичної етики наряду з принципами справедливості та взаємоповаги, як суспільно визнана бажана модель поведінки індивіда, як соціальна норма, закріплена певною мірою в традиціях та звичаях. У цьому контексті толерантність покликана забезпечити співпрацю, підвищити ефективність соціальної комунікації в умовах демократичної плюралістичності поглядів, позицій та ін. При цьому важливим є не просто пасивне визнання права іншого мати власну думку, а налаштованість на співпрацю з ним. Довіра (в найзагальнішому розумінні) як відчуття онтологічної безпеки відображає наявність відчуття захищеності, упевненість в дієвості демократичних інститутів, готовність до співпраці в різноманітних соціальних спільнотах (від сім'ї до держави та нації). Особливим видом довіри є політична довіра, яка відображає переважно емоційне ставлення населення до влади та владних інститутів, до політичних лідерів, політичних партій, до впроваджуваних ними реформ, а також готовність приймати активну участь у різних формах політичної, соціальної, економічної діяльності.

Таким чином, можемо стверджувати, що довіра та толерантність є різними, хоча й близькими, поняттями в онтологічному та аксіологічному вимірах. Але між ними спостерігається чіткий зв'язок, вони є взаємообумовленими і виступають важливими орієнтирами в сучасному соціальному житті, виконуючи інтеграційні, мотиваційні та легітимізаційні функції.

На останок слід зазначити, що рівень культури толерантності та культури довіри залежить від історичних умов формування нації, наявної соціополітичної та економічної ситуації. Хоча досить часто, попри усі заклики до терпимості, і довіра, і толерантність залишаються недосяжними ідеалами людського співжиття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Є.К. Бистрицький, С.В. Пролєєв та ін. – К.: "Альтпрес", 2003. – 192 с.
2. Габермас Ю. Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // А.М. Єрмоленко Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – С. 287-324.
3. Хамитов Н., Крылова С. Философский словарь. Человек и мир. – К.: КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.
4. Хеффе О. Плюрализм и толерантность: к легитимации в современном мире // Философские науки. – 1991. – № 12. – С. 16-28.
5. Фукуяма Ф. Доверие. – М.: АСТ – Эрмак, 2004. – 730 с.

Матеріал надійшов до редакції 24.09.2007 р.

Кожмякина О.Н. Доверие и толерантность: аспекты соотношения.

В статье исследуется взаимосвязь таких важных социальных детерминант, как доверие и толерантность, рассматриваются их похожие и отличительные черты в онтологическом и аксиологическом аспектах. Акцентируется внимание на выявлении условий возникновения доверия и толерантности, а также определяется их роль и функциональная нагрузка в условиях демократизации общества.

Kozhemiakina O.N. Trust and Tolerance: Aspects of Correlation.

The article investigates the interconnection of such important social determinants as trust and tolerance; examines their similar and different features in ontological and axiological aspects. Attention is concentrated on the exposure of trust and tolerance origin conditions and also their role and functional load in the conditions of society democratization is defined